

*кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри загальної
педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ
ПРАВОВИХ ЗНАНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ:
ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД**

У статті висвітлено проблему підготовки вчителя початкової школи до формування правових знань школярів. Охарактеризовано поняття правових знань та висвітлено їх види. Визначено готовність вчителя початкових класів до формування правових знань учнів. Доведено необхідність диференціації у підготовці вчителя до формування правових знань молодших школярів. Обґрунтовано, що в умовах відсутності окремого навчального предмета правознавство у початковій школі, позаурочна робота, успішне формування правових знань учнів передбачає підготовку вчителя до такої діяльності на засадах диференційованого підходу.

Ключові слова: *правові знання, диференційований підхід, підготовка, вчитель, початкова школа, молодші школярі.*

В статті освещена проблема подготовки учителя начальной школы к формированию правовых знаний школьников. Охарактеризованы понятия правовых знаний и освещены их виды. Определены готовность учителя начальных классов к формированию правовых знаний учащихся. Доказана необходимость дифференциации в подготовке учителя к формированию правовых знаний младших школьников. Обосновано, что в условиях отсутствия отдельного учебного предмета правоведение в начальной школе, внеурочная

работа, успешное формирование правовых знаний учащихся предусматривает подготовку учителя к такой деятельности на основе дифференцированного подхода.

Ключевые слова: правовые знания, дифференцированный подход, подготовка, учитель, начальная школа, младшие школьники.

The article deals with the problem of training of the elementary school teachers to develop legal knowledge of students. Urgency of the problem is forced by the complicated social conditions in the country. It is determined that to secure effectiveness of the legal culture of students, it is necessary to start developing legal knowledge of the students from the elementary-school age. The authors give characteristics of the concept of legal knowledge as a system of knowledge in the field of right, laws, civil responsibility, health and safety, moral and national laws, as well as ability to use the laws. The research outlines kinds of legal knowledge of elementary school students (general theoretical, educational, historical-legal), as well as defines requirements to the educational legal knowledge (development of legal knowledge as a gradual and continuous process; consideration of needs and capabilities of students basing on learning different educational courses; consideration of the modern society demands to a personality, etc.). Having analyzed the available researches, the authors evaluate readiness of the elementary school teacher to develop legal knowledge of students as an integral professionally important competence in the system of structural components (professional motives and interests, knowledge, instruments, methods, learning technologies, etc.). The work provides argumentation of differentiations as assisting instruments in solution of the problem of successful promotion in learning, communication, and opportunities of self-fulfillment. The article confirms the necessity of differentiation in the training of teachers to develop legal knowledge of elementary school students. It is designated that the differentiated method of learning is considered as an appropriately organized educational activity, which suggests an optimal intellectual development of students and organizes the content of educational material, selects

forms, educational instruments, and methods considering students peculiarities. The authors specify the role and significance of extracurricular work, which supplements, expands, and improves the system of legal knowledge and outlook. It is substantiated that in the conditions of absence of a separate course like science of law in the elementary school, the extracurricular work and successful development of legal knowledge of students should be expected in the training of teachers to conduct such activity on the fundamentals of the differentiated approach.

Key words: *legal knowledge, development, differentiated approach, training, teacher, elementary school, elementary school students.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві особливої актуальності набувають нові орієнтири становлення особистості, законодавчо затверджуються норми і стандарти прав дитини та свободи особистості, закріплюється пріоритет інтересу у виборі форм навчання, здобуття професії, прояву ініціативи і підприємливості, особистого успіху тощо.

У Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» передбачено створення різноманітних типів навчальних закладів і забезпечення всебічного розвитку дитини як цілісної особистості, її здібностей та обдарувань, формування громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору [4].

Щораз актуальнішим постає питання формування і розвитку правових знань, правової культури, правової поведінки та відповідальності школярів. Із метою забезпечення ефективності цього процесу виникає необхідність розпочинати його вже з молодшого шкільного віку.

У зв'язку з цим, виникають суперечності між традиційним рівнем фахової діяльності педагогів і нинішніми потребами школи й суспільства у вчителів-новаторах з креативним науково-педагогічним мисленням. У зв'язку з цим, школа сьогодні потребує педагогів з оперативною і креативною реакцією на зміни соціального середовища, ефективним відтворенням у навчанні досягнень науково-технічного процесу, які би фахово спрямовували особистісний

розвиток учнів, удосконалюючи при цьому педагогічний процес. Важлива умова втілення таких якостей – готовність і здатність учителя всебічно розвиватися в освітній галузі.

Важлива роль при цьому належить диференціації навчання з груповими формами роботи. В означеному контексті обґрунтована суть диференційованої педагогічної підтримки як неодмінної допомоги учням у вирішенні проблем щодо їхнього успішного просування в навчанні, спілкуванні, самореалізації.

Особливої ваги набуває диференціація у підготовці вчителя до формування правових знань саме молодших школярів, оскільки навчальними програмами не передбачено вивчення елементів правознавства у початковій школі. У зв'язку з цим, основні акценти такої діяльності вчителя зміщуються на включення правових знань у зміст інших навчальних дисциплін та позаурочну роботу.

Отже, зазначене вище актуалізує проблему підготовки вчителя початкової школи до формування правових знань школярів у контексті диференційованого підходу до навчання.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження «дав можливість узагальнити розуміння цього феномена як одного з ключових напрямів модернізації школи, окреслити історичний контекст становлення «магістральних ліній» теорії та практики диференціації навчання» [6, с. 49]. Це питання досліджувало ряд науковців, зокрема, О. Власенко (диференційований підхід в освітньому процесі як педагогічна умова формування громадянської спрямованості школярів [1]), В. Грицько (диференціація навчання у процесі формування правової культури молодших школярів [2]), О. Колосова (формування у молодших школярів основ правової культури в процесі позаурочної діяльності [3]), Є. Кропанєва (методика навчання правознавства [5]), Б. Сергєєва та Є. Гордієнко (особливості формування основ правових знань молодших школярів [8]) та ін. Водночас, проблемі використання диференційованого підходу у підготовці вчителя до формування правових знань молодших школярів досі не

приділялося належної уваги.

Мета статті – обґрунтувати можливості використання диференційованого підходу в розвитку готовності вчителя до формування правових знань молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна ситуація в суспільстві сприяє усвідомленню необхідності підготовки школярів до організації безпеки власної життєдіяльності, правового захисту та актуалізації завдання формування відповідальності за свої вчинки. Основним завданням правової освіти є формування правової культури як сукупності правових знань, переконань, що зумовлюють відповідну поведінку та світогляд особистості дитини. У зв'язку з цим, поведінка, що формується завдяки удосконаленню системи правової освіти та виховання дітей і молоді повинна розвиватися з перших ступенів навчання.

У контексті проблематики даної статті важливим є дефініція сутності правових знань. Поняття «правові знання» визначаємо як систему знань у галузі права щодо законів, цивільної відповідальності, основ безпеки та моралі, вимог держави, а також уміння користуватися цими знаннями.

У своїх роботах Є. Кропанева зазначає, що «різноманіття правових знань створює умови для виділення їх різних видів» [5, с. 39]. Зокрема, авторка виокремлює: загальнотеоретичні правові знання, в основі яких закон, правові норми як система абстрактних правових категорій, знання про способи діяльності в правовій сфері, знання про правову дійсність, отримані емпіричним шляхом; оціночні правові знання; навчальні правові знання, з якими зазвичай стикається викладач і той, кого навчають; історико-правові знання про історію правової культури народів, юридичний побут, процес виникнення і розвитку права.

На нашу думку, необхідною передумовою підготовки вчителя до формування правових знань молодших школярів є визначення вимог до формування саме правових знань учнів, зокрема:

- формування правових знань повинно розглядатися як поетапний,

цілісний, безперервний процес;

- з метою успішного, ефективного формування основ правових знань необхідна розробка повноцінної навчальної програми з урахуванням потреб і можливостей дітей, пов'язаної з різними навчальними дисциплінами;

- процес формування основ правових знань повинен вибудовуватися з урахуванням вимог сучасного суспільства до особистості (толерантність, терпимість, повага до інших людей, дотримання прав і свобод людини тощо) на основі культурологічного підходу;

- процес формування основ правових знань молодших школярів повинен вибудовуватися з використанням спеціально розробленого комплексу форм, методів, педагогічних засобів навчання.

Очевидно, що провідна роль у цьому процесі належить учителю. Новітні психологічні й педагогічні концепції, що розкривають сутність пізнання, трактують процес формування всебічно розвиненого творчого індивіда як досить непростий – від практичного інформаційного опанування знань до інтелектуального, духовного розвитку й становлення індивіда.

Завдяки аналізу наявних напрямів формування фахово-педагогічної підготовки вчителів можливе визначення *готовності* як інтегральної фахово значущої якості індивіда педагога, що формує систему спільних структурних складових, зокрема особистісно психологічних (фахові мотиви й інтереси, знання) і процесуально-дидактичних (прийоми, методи, технології та засоби навчання).

Зокрема, неабиякої ваги у вихованні основ правової культури молодших школярів набуває позаурочна робота, яка «доповнює, розширює, поглиблює систему правових знань, світоглядних установок, сприяє проявам творчості та ініціативи учнів і педагогів, є важливим механізмом об'єднання зусиль школи та родини у правовому вихованні дітей. Позаурочна робота не регламентована програмами, часом та місцем проведення, а тому має широкі можливості у виборі змісту, форм, методів, прийомів, засобів її організації в початковій школі» [3, с. 9].

Підготовка вчителя полягає, передусім, у виокремленні функціонально-змістових складових його фахової компетентності. Проблема щодо ефективного опанування предметів навчального плану передбачає передусім формування мети правових знань учнів, виокремлення структурних елементів змісту, що ґрунтується на послугуванні процесом навчання. Завдяки цьому можливий вплив на перебіг і результати процесу, на певні його критерії, залежні від конкретних цілей навчання.

Підготовка вчителя до формування правових знань учнів початкової школи вимагає диференційованого підходу. У зв'язку з цим, «важливим є впровадження диференційованого підходу в освітній процес навчального закладу в контексті формування системи громадянських цінностей, адже диференційований підхід дозволить: уникнути прогалин у знаннях, уміннях та навичках школярів; вирівняти ступінь підготовки всього класу; формувати здібності та пізнавальні інтереси учнів, що згодом вплине на їх активну громадянську позицію у суспільстві; підвищити якість знань із гуманітарних дисциплін; залучити всіх учнів у активну розумову та суспільно корисну діяльність. При цьому важливим є результат – пізнання учнем себе як людини, особистості, індивідуальності, як суб'єкта відносин із суспільством, державою та світом» [1, с. 116]. Диференційованим навчанням відповідно є організована пізнавальна діяльність, що, зважаючи на особисті відмінності, полягає в оптимальному інтелектуальному розвитку студентів і забезпечує упорядкування змісту навчального матеріалу, добір форм, навчальних прийомів і методів згідно з типологією студентів.

Диференційований підхід вирізняється організацією навчання студентів або студентських груп, змістом, обсягом, труднощами, методами й засобами навчання. Функціями диференціації є забезпечення передумов розгортання інтеграції, котра натомість стає основою для поглиблення диференціації. Зазначені процеси не лише функціонують паралельно або чергуються в контексті наук та суспільства, а й нерозривно пов'язані між собою. Однак, усі інтеграційні й диференційні процеси підпорядковуються власним законам,

здійснюючи в суспільному бутті відповідні функції, у зв'язку з чим інтеграція та диференціація розглядаються як відносно самостійні процеси.

Розрізняють кілька етапів диференціації. Перший – розподіл студентів за їхнім майбутнім фахом. Другий – так звана диференціація за хистом, здавна застосовувана за кордоном, котра здійснюється саме за змістом навчальної дисципліни. Третій – робота з підгрупою студентів, яких вважають здібними – полягає у «внутрішній» диференціації. Зважаючи на зазначене вище, диференціювати зміст у навчальному процесі необхідно, адже розподіляючи явища об'єктивної дійсності, можна досягнути ґрунтовного розуміння певних її аспектів.

Практично, диференціація навчального процесу слугує опануванням студентами певними навчально-пізнавальними комплексами дисциплін, кожна з яких завдяки своїм функціональним можливостям пропонує в дидактично переробленому вигляді певну галузь наукового знання. Креативне мислення при цьому – невід'ємна ознака інтегральної фахової компетентності вчителя, адже умовою практично всіх задач є застосування системних і комплексних знань, тобто залучення, поєднання безлічі компонентів наукового знання, іноді абсолютно із різних наукових галузей.

Завдяки диференційованому підходу в освітньому процесі можливо уникнути перевантаження студентів, позбавитися комплексу «середнього студента», вчасно виявити прогалини у знаннях, забезпечити оптимальний режим роботи всіх студентів у вищій школі та вдома. Однобічна й недостатня диференціація в підготовці фахівця, часткове вивчення навчальних дисциплін – шлях обмеженої спеціалізації у фаховій галузі.

Сьогодні проблемі поєднання диференціації й інтеграції у навчанні приділяється чимало уваги. Опанування студентами основними знаннями та вміннями, спроможність осібно працювати можливі завдяки диференціації. Інтеграцією завдань передбачено й диференціацію навчального матеріалу залежно від типу закладу освіти, профілю підготовки студентів, їхніх інтересів та вподобань.

Практично кожна навчальна група охоплює студентів, для котрих ритм викладання навчального матеріалу, труднощі, котрі при цьому виникають, є неприйнятними, а результативність опанування знаннями – недостатня.

Ефективними аспектами використання диференційованого підходу в підготовці вчителя до формування правових знань учнів є:

- індивідуалізація як спосіб диференціації, згідно з якою з-поміж ряду класифікаційних схем для досягнення суті диференціації в навчанні важливе значення має поділ на зовнішню й внутрішню диференціації. Зовнішня полягає в організації навчального процесу в контексті диференціації структурних змін, приміром, створення диференційованих навчальних груп за ознакою наближення рівня хисту й попередньої підготовки студентів. Внутрішня полягає в індивідуальному підході у ході звичного навчання без зміни побудови навчальних груп. Тут важливо втілити ідеї й методи індивідуалізації навчання, адже така побудова навчального процесу у виборі прийомів і ритму навчання послуговується особистими ознаками студентів;

- диференціація навчання за хистом, згідно з якою хист розглядається як особистісно психологічна особливість, якою одна людина різниться від іншої. Це винятково ті особисті ознаки, які стосуються належного виконання будь-якої діяльності.

Іншими напрямками диференціації навчання є врахування особистого ритму освоєння навчального матеріалу, різного ступеня самостійності, розмаїття нахилів та інтересів до будь-яких навчальних дисциплін, а отже, до певних видів діяльності тощо.

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що диференціація є реальним способом здійснення індивідуалізації навчання в умовах класно-урочної системи навчання з метою формування в молодших школярів правової культури та диференційованого навчання на кожному етапі вивчення матеріалу. Індивідуалізоване навчання при цьому доцільно інтегрувати з іншими формами навчальної роботи [2, с. 126].

Отже, нами обґрунтовано базові положення використання

диференційованого підходу в розвитку готовності вчителя до формування правових знань молодших школярів, а саме:

- структура готовності передбачає врахування позиції, особистісних характеристик учителя, а також мотиваційного, знаннєвого, діяльнісного та оцінного компонентів, кожен з яких диференціюється за рівнем освоєння правових знань;

- за кожним зі структурних компонентів передбачається диференціація змісту, мотивів діяльності та діагностики результату;

- готовність до використання інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні правових знань учнів початкової школи базується на диференціації цілей та врахуванні індивідуальних можливостей учителя та учнів;

- реалізація диференційованого підходу передбачає оволодіння студентами імітаційними методами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для подальшого використання в позаурочній діяльності з метою формування правових знань учнів;

- оптимізація індивідуального та групового освоєння правових знань учнів у позаурочній роботі базується на застосуванні вчителем диференціації змісту, форм та засобів навчання.

Висновки. Отже, проблема підготовки вчителя початкової школи до формування правових знань школярів нині набула особливої актуальності. Правові знання при цьому трактуються як система знань у галузі права, законів, цивільної відповідальності, безпеки життєдіяльності, законів моралі і держави. Вимогами до навчальних правових знань є: їх формування як поетапного та безперервного процесу; врахування вимог сучасного суспільства до особистості, потреб і можливостей учнів на основі вивчення різних навчальних дисциплін тощо. Готовність учителя початкових класів до формування правових знань учнів визначається як інтегральна фахово значуща якість у системі структурних складових (фахові мотиви й інтереси, знання, прийоми, методи, технології навчання тощо). Обґрунтування диференціації як засобу вирішення проблеми успішного просування в навчанні, спілкуванні,

самореалізації базується на відповідних авторських положеннях щодо використання диференційованого підходу в розвитку готовності вчителя до формування правових знань молодших школярів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці концептуальної моделі підготовки вчителя до формування правових знань учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Власенко О. М. Диференційований підхід в освітньому процесі як педагогічна умова формування громадянської спрямованості школярів. *Диференціація у шкільній освіті: історичний досвід і сучасні технології* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2018 р. Київ : Інститут педагогіки, 2018. С. 115–119.

2. Грицько В. В. Проблема диференціації навчання у процесі формування правової культури молодших школярів. *Диференціація у шкільній освіті: історичний досвід і сучасні технології* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2018 р. Київ : Інститут педагогіки, 2018. С.125–128.

3. Колосова О. В. Формування у молодших школярів основ правової культури в процесі позаурочної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. 20 с.

4. Концепція нової української школи : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/21/108>

5. Кропанева Е. М. Теория и методика обучения праву : учеб. пособие. Екатеринбург : Изд-во Росс. гос. проф. пед. ун-та, 2010. 166 с.

6. Леонтьева І. В. Диференціація у вітчизняній шкільній освіті: історичний досвід та сучасні нововведення. *Диференціація у шкільній освіті: історичний досвід і сучасні технології* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ.

конф., 16 травня 2018 р. Київ : Інститут педагогіки, 2018. С. 48–51.

7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. № 988-р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/ (дата звернення: 14.03.2018).

8. Сергеева Б. В., Гордиенко Е. Э. Особенности формирования основ правовых знаний младших школьников. *Инновационная наука: прошлое, настоящее, будущее* : сб. статей VIII Междунар. науч.-практ. конф., 1 апреля 2016 г. : в 5 ч. Уфа : АЭТЕРНА, 2016. Ч. 4. С. 60–64.